

Sanja Roić

Filozofski fakultet u Zagrebu
Centar za komparativnohistorijske i interkulturene studije
sanja.roic@gmail.com
 ID 0000-0003-1970-0990

Bolji život / La miglior vita, klasik multikulture Istre

Pregledni rad
Review article

Primljeno / Received: 14. 4. 2025.
Prihvaćeno / Accepted: 24. 9. 2025.

UDK 821.133.1.09 Tomizza, F.-31
<https://doi.org/10.32728/tab.22.2025.1>

NACRTAK

U romanu *Bolji život* Fulvio Tomizza zapisao je rečenicu koju izgovara književni lik, crkvenjakov sin, u fikcionalnom istarskom selu Radovani, a to je spoznaja da svaki put, s odlaskom svakog čovjeka, umire i svijet, drevni svijet istarskoga ruralnog mikrokozmosa sa svojim simbolima: maslinom, lozom, crvenom zemljom. Taj roman pripada i talijanskoj i hrvatskoj književnosti, što je inače gotovo nemoguće, a dokazuje to izvrsno motiviran prijedlog pulskog metodičara Marka Ljubešića (Ljubešić 2011) da se roman *Bolji život* uvrsti u nastavu istarske zavičajne književnosti jer u korelacijskom međupredmetnom sustavu obuhvaća hrvatski i talijanski jezik, povijest, zemljopis, etiku i sociologiju, a dodala bih, i etnologiju i antropologiju.

Ključne riječi: Fulvio Tomizza, *Bolji život*, klasik, Marko Ljubešić, istarska zavičajna književnost

U svojoj knjizi *Perché leggere i classici (Zašto čitati klasike)* talijanski pisac svjetskoga glasa Italo Calvino piše: „Klasik je knjiga koja nam nikad ne prestaje govoriti o onome što ima za reći“ ili, u originalu: „Un classico è un libro che non ha mai finito di dire quel che ha da dire.“ (Calvino 1991: 13).

Afirmirani talijanski pisac Fulvio Tomizza, rođen u župi Materada u zapadnoj Istri, nastanjen od 1955. u Trstu, a od 1974. na dvije adrese,

tršćanskoj i istarskoj u zaselku Momikiji kraj Umaga, objavio je 1977. godine roman *La miglior vita* (Tomizza 1977) i pojasnio da je svoj glas posudio mjesnom crkvenjaku koji pripovijeda o životu i mijenama jedne malene seoske zajednice u tri stotine godina njezina trajanja. Iste je godine za taj roman dobio najprestižniju talijansku književnu nagradu Premio Strega, a dvije godine poslije, u Beču, Nagradu za evropsku književnost Austrijskog ministarstva kulture i umjetnosti. Danas nas dijeli gotovo pola stoljeća od objave ovoga klasika multikulture Istre, kakvim ga smatram i, premda u međuvremenu svjedočimo koliko se promijenio evropski kulturni krajolik, taj roman i dalje zaslužuje istu kvalifikaciju.

U nas je sve do konca 70-ih godina 20. stoljeća Tomizza bio nepravedno prešućivan zbog prijepora oko romana *Materada* (Tomizza 1960) koji je tematizirao odlazak ruralnog stanovništva iz zapadne Istre nakon uspostave nove talijanske istočne granice završetkom Drugog svjetskog rata, ali i zbog ljubomore nekih domaćih književnika.

Odlukom Čakavskog sabora – članovi uredništva edicije Istra kroz stoljeća bili su Miroslav Bertoša, Josip Bratulić, Zvane Črnja, Mario Kalčić, Nedjeljko Mihanović, Milan Rakovac, Giacomo Scotti, Miroslav Šicel, Predrag Vranicki, Šime Vučetić i Mate Zorić – taj je zaborav prestao. Roman *Bolji život* u prijevodu Milana Rakovca i redakturi Mate Marasa objavljen je u Drugom kolu te renomirane edicije (Tomizza 1980), čime je zaborav pretvoren u otkriće jer je Tomizzina proza otada, s punim pravom, postala dijelom našega hrvatskog, istarskoga književnog i spoznajnog svijeta.

Ipak, jedan detalj razlikuje to izdanje od prvotnoga, talijanskog, čiji je moto rečenica glavnog lika: „Ono što sam vidio i doživio“ (Tomizza 1977: 5), dok u hrvatskom izdanju stoji autorova napomena ispred prvog poglavlja romana: „Likovi ovog romana nastali su kao plod stvaralačke mašte, pa je svaka moguća sličnost sa stvarnim osobama posve slučajna. *Fulvio Tomizza*“ (Tomizza 1980: 22). Autor je tom napomenom isključio moguće prijepore oko navodnog difamiranja naših ljudi, što su mu neki neupućeni pojedinci pripisivali nakon objave prvog romana *Materada*.

Od 1980. je, dakle, hrvatska kultura u izravnom dijalogu s književnim opusom i intelektualnim naslijeđem ovog Istranina. Nakon njegove smrti, 21. svibnja 1999., u Umagu, Kopru i Trstu održavaju se susreti posvećeni njegovim djelima i temama koje su u tim djelima problematizirane, granicom, suživotom, prijevodima, međusobnim razumijevanjem pa i

nerazumijevanjem. Premda smo Tomizzine knjige počeli prevoditi na hrvatski s dva desetljeća zakašnjenja, danas, o devedesetoj obljetnici autorova rođenja posjedujemo hrvatske prijevode čak devetnaest njegovih djela. U nedavno otvorenom Muzeju književnosti grada Trsta, LETS, Tomizzina prisutnost svjedoči o vezi hrvatske Istre s Trstom. Ove, 2025., godine sudionici Foruma Tomizza u Trstu, Kopru i Umagu razgovarali su o temi „Pohvala ludosti“.

U *Boljem životu* Tomizza je povijesnu atmosferu u istarskom selu Radovani sazeo u rečenicu crkvenjakova sina koji spoznaje da svaki put, odlaskom svakog čovjeka, umire i svijet, drevni svijet istarskoga ruralnog mikrokozmosa sa svojim simbolima: maslinom, lozom, crvenom zemljom. Djelo pripada i hrvatskoj i talijanskoj književnosti, što je inače gotovo nemoguće, a dokazuje to izvrsno motiviran prijedlog pulskog metodičara Marka Ljubešića (Ljubešić 2011) da se taj roman uvrsti u nastavu istarske zavičajne književnosti jer u korelacijskome međupredmetnom sustavu obuhvaća hrvatski i talijanski jezik, povijest, zemljopis, etiku i sociologiju, a, dodala bih, i etnologiju i antropologiju.

Sin zvonara Zvane Kružića, Martin, pripovjedni glas toga romana, opisuje na samom početku ispraćaj svoga oca na seoskom groblju i izgovara ovu rečenicu: „Malo ih se pojavilo na njegovu pogrebu, nitko ni suze nije prolio, čak ni moja mati, stalno na oku župniku kojemu je smrt bila prijelaz u bolji život.“ (Tomizza 1980: 33). Retoričkom figurom litote u naslovu Tomizza uvodi čitatelje u imaginarni svijet sela Radovani u župi M. (u početku je selo htio nazvati Olmo / Brist, Brijest, s istim botaničkim značenjem u oba jezika), u svijet kojim je uvijek vladao slučaj, a ne povijest.

Ako je književnost privilegirani oblik odnosa između različitih kultura koje dospijevaju na istu razinu zahvaljujući prijevodima, Tomizzina je proza od samih početaka bila razgovor različitih u okviru jadranske i kontinentalne kulture, seoske i gradske, mediteranske i srednjoevropske, juga i sjevera. Upravo je on pokrenuo svojevrsnu dekolonizaciju talijanske književnosti time što je njegov fikcionalni svijet potaknuo razgovor, razmjenu, susret i preplet različitih civilizacija i kultura. Svjetskoj je književnosti Tomizza podario otvorenost prema različitom, svijet o kojem je pisao bio je na rubu nestanka, a on je uspio spasiti posljednje autentične trenutke toga ruralnog istarskog mikrokozmosa koji se bio našao pred neumitnim valom dvadesetostoljetnog industrijskog progresa – čiju transformaciju pratimo u posljednjim desetljećima.

Što je značilo biti strancem za mladoga Tomizzu? Pojam alteriteta on je izrazio ovim riječima: „Dolazim iz poluslavenskog kontinentalnog prostora” (Tomizza 1992: 23), „slavenske sam krvi, ali je sav moj odgoj talijanski” (Tomizza 1992: 37). Drugim riječima: „ja sam pisac s granice, posjedujem talijanski odgoj, čitam Dantea, Petrarca, klasike, Leopardija, [...] ali moj se mentalitet formirao u suživotu i u asimilaciji kulture jednog različitog, slavenskog svijeta” (Tomizza u: Guagnini et al., ur., 2009: 61).

Svijet, kojemu je Tomizza postao glasnogovornik, bio je višejezičan, u smislu hibridnosti i na razini toponimije i onomastike, kao i na razini svakodnevnog i domaćeg leksika. Tako i leksemi jednoga žive i traju u govoru onoga drugoga, premda je riječ ne samo o različitim jezicima nego i o njihovoj pripadnosti različitim jezičnim granama (romanskoj odnosno slavenskoj). O toj je temi naš autor ostavio i važan stručni zapis na Skupu o prevođenju i višejezičnosti u književnosti održanom 1994. u Institutu za znanost o općoj i komparativnoj književnosti Sveučilišta u Celovcu (Klagenfurtu).

Organizatori su Tomizzine romane, pripovijetke i oglede definirali kao „interkulturalne”, a njega kao jednog od najznačajnijih autora na srednjoevropskom prostoru. On je svoj prilog raspravi naslovljen *Uno scrittore tra due dialetti di matrice linguistica diversa* (Jedan pisac između dva dijalekta različite jezične pripadnosti) potpisao ovako: „Fulvio Tomizza, Momichia / Trieste“ (Tomizza 1996: 183-194), a objavljen je i u zborniku sa skupa na njemačkom jeziku. Tom je prigodom istarsko-tršćanski autor (kako se i legitimirao na skupu), tada u ulozi jezičnoga stručnjaka, izložio rezultate vlastita istraživanja govora stanovnika zavičajnog istarskog kraja i zaključio da se taj govor sastoji od riječi koje se crpe iz familijarnog istromletačkog dijalekta i iz slovenskog i hrvatskog jezičnog korpusa. Prostor župe Materada obuhvaća oko tisuću stanovnika na površini od oko šest kvadratnih kilometara, a naselile su ga obitelji podrijetlom iz Dalmacije i brodovima prevožene na venetsko tlo nakon nekoliko strašnih epidemija kuge u 16. stoljeću i turskih prodora na balkanske predjele. Nakon nekoliko stoljeća života na tom području stanovnici govore istromletačkim dijalektom koji se oslanja na dva južnoslavenska jezika, slovenski i hrvatski, pa Tomizza zaključuje:

Ta dva vodena toka koji se gotovo neprestano prepleću i miješaju svoje skromne vode te ponekad navode na misao da nisu predstavljali odvodni kanal između dva narodna govora, nego su stvarali nešto treće što je, da

je bilo ohrabreno izvana i postalo svjesno u svojoj nutrini, moglo postati talijansko-slavensko jezično rješenje. (Tomizza 1995: 185)

I sjećanja domaćih ljudi, koji su do 1945. polazili talijansku, a otada hrvatsku školu, potkrepljuju Tomizzine zaključke, pa tako jedan bivši učenik iz Tomizzine *Materade* svjedoči i jezik te male zajednice, koja, pored stvarnog, živi i svoj fiktionalni život u hrvatskoj i u talijanskoj književnosti, označuje „po naški – materocanski“ :

Do tada smo morali polaziti talijanske škole a doma smo govorili onako po „naški – materocanski“. Sjećam se jednom smo dobili za zadaću temu „Jesen“. Bilo nam je teško razabrati; što napisati o toj temi jeseni. Ne radi se ovdje o grešci. Jesen po materocanskom je jedna vrst hrasta, a ovdje je tema sasvim nešto drugo. (Kodela u: Varelija 2022)

Istarski mikrokozmos sa svojim simbolima: maslinom, lozom i crvenom zemljom maestralno je oživljen u romanu *Bolji život*. Nije neobično što izvanrednom toplinom opisan lik don Stipe govori „na najčišćem hrvatskom“ (Tomizza 1980: 52) što ga je Martin dotad bio čuo, i što u seoskoj crkvi otkriva „nadgrobni kamen hrvatskih seljaka iz šesnaestog stoljeća“ (Tomizza 1980: 53) ispisan glagoljicom.

Marko Ljubešić, profesor metodike hrvatske književnosti na Sveučilištu u Puli, u svojem je članku *Interkulturalizam u nastavi istarske zavičajne književnosti* objavljenom 2011. u časopisu *Hrvatski: časopis za teoriju i praksu nastave hrvatskoga jezika, književnosti, govornoga i pismenoga izražavanja te medijske kulture* (Ljubešić 2011: 9-49) predložio da se *Bolji život* uvrsti u nastavu istarske zavičajne književnosti jer u korelacijskom međupredmetnom sustavu obuhvaća hrvatski i talijanski jezik, povijest, zemljopis, etiku i sociologiju. Svoj izvrsno obrazložen prijedlog motivirao je ovako:

U sklopu nastave povijesti, čije je poznavanje od iznimnog značaja za pristup romanu *Bolji život*, moguće je u ovaj projekt uključiti nastavne sadržaje vezane uz Hrvatsku i svijet u 20. stoljeću u kojim se predviđa obrada „političkih i gospodarskih prilika u hrvatskim zemljama uoči Prvoga svjetskog rata, stanje u Dalmaciji i Istri, stanje u Rijeci.“ Slijede nastavne cjeline povezane s društveno-političkim prilikama opisanima u romanu, među kojima valja izdvojiti: – Zbivanja u Hrvatskoj i svijetu za vrijeme Prvoga svjetskog rata – Hrvatska i svijet između dvaju svjetskih

ratova – Hrvatska i svijet za vrijeme Drugoga svjetskog rata – i konačno – Prilike u svijetu i Hrvatskoj od 1945. do 1989. (Ljubešić 2011: 25)

Citirat ću i nekoliko predviđenih pitanja za učenike: „Koji svećenik ostavlja najdublji trag u sjećanju Martina Kružića? Čime se svećenik bavio? Što mislite, zbog čega Tomizza u radnju romana uključuje upravo njega?“ (Ljubešić 2011: 30).

I doista, Martin Kružić sjeća se prve rečenice koju je don Stipe izgovorio tihim glasom i na onom najčišćem hrvatskom što ga je do tada čuo: „Da li ovdje stanuje gospodin zvonar?“. Potom, na koljenima, nasred crkvene lađe don Stipe prepisuje na list papira „čudne, poluizlizane znakove, nalik gustom nizu sitnih grablji i vila“ (Tomizza 1980: 54), pa uzvikne „bogat ulov!“ i objasni Martinu da će mu taj vrlo zanimljiv glagoljski natpis poslužiti za doktorsku tezu.

Tko su bili ljudi iz Tomizzina istarskog zavičaja? U jednom razgovoru objasnio je da su to bili ljudi koji su govorili hrvatskim dijalektom prepunim istromletačkih riječi i isto tako venetskim dijalektom prepunim hrvatskih riječi, a u svom opusu istarske tematike on uvijek pripovijeda iz dvostruke perspektive: i onih Istrana koji su napustili Istru, jednako kao i onih koji su u Istri ostali.

Fulvio Tomizza bio je prethodnik migrantske književnosti ne samo u Italiji nego i u Evropi jer je svojom odlukom da napusti Istru, nakon slijeda različitih iskustava, došao u Trst 1955. godine obogaćen, ali i opterećen tim teretom. U talijansku je književnost unio *novum*, svjedočenje o ruralnoj Istri, prostoru na kojem se slavenski svijet susretao s onim mletačkim, austrijskim i talijanskim. Njegova književnost razgovor je različitih, on dekolonizira talijansku književnost mnogo prije nastanka svijesti o potrebi dekolonizacije, on spašava sjećanje na jedan starinski svijet na rubu povijesne propasti jer dio stanovništva odlazi s tih prostora u dijelom opravdanom, ali i nametnutom strahu od nove vlasti uspostavljene nakon sloma talijanskog fašizma.

Likovi u Tomizzinim romanima govore katkad *po našu*, „*alla nostra*“, hibridnim hrvatsko-talijanskim govorom kojim su se Istrani oduvijek sporazumijevali kada se radilo o intimnim, važnim obiteljskim pitanjima. Kad je 1960. objavljen njegov prvi roman *Materada* i kad su ga prihvatili zahtjevni talijanski čitatelji i kritika, moglo se ukazati na posebnost govora,

na povijesni suživot u svjetlu dramatičnog iskušenja toga vremena, odluke napustiti ili ne rodno selo. Poklopilo se to i s transformacijom seoskog svijeta u novi, industrijalizirani svijet, a u ovom je slučaju politika odijelila grad u zaljevu, Trst, i ruralni svijet u zaleđu, u zapadnoj Istri, koji su stoljećima gravitirali jedno drugome. Tomizza je mogao konstruirati vjernu i emotivno snažnu sliku *drugog* iz vlastitog iskustva: bio je seminarist u Gorici i Kopru, gimnazijalac u koparskoj gimnaziji, suradnik na koparskoj radiostanici, student u prijestolnici nove države, suradnik na filmu u glavnom gradu najzapadnije republike. Nova vlast, antagonizam spram talijanskog stanovništva, očevo martirij koji završava smrću u vlastitom domu u Juricanima pridonose njegovim traumama koje se transformiraju u spisateljsku energiju u novom okruženju grada u zaljevu. Nešto poslije, zahvaljujući moralnoj podršci tršćanskog muzikologa Vita Levija, svoga budućeg punca, Tomizza otkriva načine prevladavanja traume egzodusa i približava hibridni istarski svijet talijanskoj kulturi. I prvi njegov roman *Materada* sadrži dvadesetak hrvatskih riječi od kojih se neke ponavljaju i postaju dio talijanske sintakse tako što se razumijevaju iz konteksta, bez uvođenja bilješki na dnu stranice. Kasnije se to ponavlja i u drugim dvama romanima *Istarske trilogije* (Tomizza 1963; 1966) i u romanu *La quinta stagione* (Tomizza 1965).

Naposlijetku, podsjećam na *Istraživanje jezične baštine na području Bujštine* naše današnje slavljenice Valnee Delbianco. Ona je usporedila jezično nasljeđe baštinjeno u Tomizzinu književnom opusu s realnom baštinom u svakodnevnom govoru današnjih stanovnika njegova zavičaja. Citiram njezin zaključak:

Posebnost te male zajednice očitovala se u činjenici da njezini stanovnici nisu bili tek dvojezični, nego su vremenom oblikovali strukturu proizašlu iz jezika u doticaju (Potvrda za to su leksemi koji su i danas u upotrebi na tom području). Tomizza je svoj jezik formirao i za vrijeme školovanja, jezik koji je poznao bolje svakako je bio talijanski i zato ga je i odabrao, no u vrijeme radnje njegovog romana dolazi do zamjene uloga, i hrvatski preuzima ulogu talijanskog na tome području. Stoga ovaj roman koji svjedoči o poslijeratnom vremenu tranzicije i odabira uvjetovanih ne uvijek jednostranim faktorima, postaje iznimno dragocjeno svjedočanstvo i jedne jezične mikro-zajednice, cjeline, „malenog starinskog svijeta” koji odolijeva prijetećoj homogenizaciji iz sada drugačije strukturiranih školskih učionica. (Delbianco 2021)

Vratimo se *Boljem životu*: Što je značio taj autorov odabir? Njegov je odabir bio istodobno i etički stav. U tako kompleksnom djelu, koje je svjedočilo o drami jedne zajednice, gotovo ukliještene između suprotstavljenih nacionalnih blokova u novom poretku koji je iznjedrio Drugi svjetski rat, Tomizza je uspio održati nevjerojatnu ravnotežu, a da to nije ni planirao ni konstruirao. Bila je to instinktivna reakcija u kojoj nijedna strana nije prevladala, a on je ostao nepristran, tako da mu je naposljetku kao jedina mogućnost preostalo – nepripadanje. No, o kakvu se nepripadanju radilo u vremenu koje je slijedilo prvom romanu, *Materadi*, upravo takva lokalnog, dijalektnog naslova koji u sebi sažima obje dijalektne varijante, ostavljajući onu književnu italo fonu da pričeka ona vremena kada će na ulazu u mjesto osvanuti dvostruki, hrvatski i talijanski toponim: Materada/Matterada.

Tomizza je čitao Kafku, Rilkea, Musila, Prousta i Krležu i ne smijemo zaboraviti da je upravo on zaslužan za prvi talijanski prijevod Krležina *Hrvatskog boga Marsa*. Čitao je Tršćane Itala Sveva i Scipija Slatapera te svoga suvremenika Cesarea Pavesea, a vladao je usto i scenskom i filmskom tehnikom kojom je često čitatelja uvodio u prostore ili plastično prikazivao geste pojedinih likova.

Svijet je Tomizzinih romana i talijanski i slavenski: on spaja regionalni realizam sa srednjoevropskom i tršćanskom književnom tradicijom i praksom francuske *école du regard* (škole pogleda), uz iskustvo rada na filmu i u teatru. Dvostruka sudbina otišlih i ostalih Istrana ispričana je kao narativni tok u koji se slijevaju pritoci svakog lica, glasa, događaja i pojava koji se lome na granici kao tragičnom mjestu sudbine.

Tomizza je, kako je napisao Milan Rakovac, govorio o ne-povijesti, *nonstoria*: mjera povijesti je ljudski život, institucija je crkva sa svojim običajima i tradicijom, a protjecanje vremena donosi promjene, civilizacijske, društvene i političke (Rakovac, u: Tomizza 1980:14). Mikropovijest istarskog sela iz vizure crkvenjaka, na središnjoj udaljenosti i od župnika i od župljana, omogućila je autoru uravnoteženu mjeru stvari, mjeru iskaza, mjeru događaja, mjeru osjećaja, i tragičnih i komičnih. Tada, 1977., bilo je moguće da najprestižniju talijansku književnu nagradu dobije čovjek s granice, a talijanska je kultura tim romanom ponudila čitateljima geografiju koja više nije bila unutar državnih granica, no koja je svojom poviješću i civilizacijom pripadala i jednoj i drugoj strani. Talijanska književnost prihvatila je kao svoje riječi, sintagme i rečenice: *dostojan, mladost, naši, striče, dom, ciale, ciace, Potoc, Rupa, sad za, popóska*

jója, huala sine, huala judi, 'i je so a gombe levade (hrvatsko-talijanska verzija izreke „dao je petama vjetra“), *venire alla stuor, Boh vam doj zdrovlje, barba Martin i Boh doj, sine*, a lirski ton romana nadvladao je tada svaku moguću nesuglasicu ili prijepor koji su mogli doći s jedne ili druge strane.

Na samom kraju pulsko-riječkog izdanja *Boljeg života* stoji bilješka na talijanskom jeziku, *Nota*, potpisana inicijalima Z. R., a koja argumentirano potvrđuje status klasika toga Tomizzina romana. Uvjerena sam da je njezin autor, Valnein i moj profesor, na studiju talijanske književnosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, Mate Zorić (Šibenik, 1927. – Zagreb, 2016.), u ovom slučaju član redakcije edicije *Istra kroz stoljeća*, prepoznam njegov stil. U toj bilješci stoji, između ostalog:

Tomizza je klasičan pripovjedač iznimnog humanističkog odgoja koji prolazi etape nedavne istarske povijesti u potrazi za stanovitim odgovorima ne samo u današnjem vremenu, nego i za budućnost ovog područja koje je često, stoljećima bilo motiv osvajanja. Očigledno je da Tomizza umjesto epskog preferira intimniji i delikatniji lirski ton kojim je opjevao mikrokozmos istarskog sela sa svojom ljudskošću koja – u općem sukobu, nekad suprotstavljenih, snaga koje su se sukobljavale na ovom dijelu zemlje – živi svoju osobnu, ne uvijek slavnu ljudsku ulogu. Upravo u toj sentimentalnoj autorovoj pristranosti, plodu proživljene zbilje u kontaktu s likovima koji su stvarno postojali ili su još uvijek prisutni – prema sudu Milana Rakovca – moramo potražiti ne samo inspirativne izvore njegova djela, nego i uzroke njegova iznimnoga književnog uspjeha. (Z. R. 1980: 281)

Tomizza je iz Istre otišao, potom je uveo slavensku Istru u talijansku kulturu i svojim se djelom vratio u zavičaj kao klasik, klasičan pripovjedač istarskog mikrokozmosa. Mladi Istrani zaslužili su da ta spoznaja postane dijelom njihova humanističkog obrazovanja.

POPIS LITERATURE

- Calvino, Italo (1991). *Perché leggere i classici*, Mondadori, Milano.
- Delbianco, Valnea (2021). Lessemi della parlata materadese / buiese citate da Fulvio Tomizza nei suoi libri, istraživanje u sklopu projekta *Archivio della memoria linguistica e culturale istriana* (Arhiv jezične i kulturalne baštine Istre), voditeljica Eliana Moscarda Mirković.
- Ljubešić, Marko (2011). Metodčki pristup Tomizzinom romanu *Bolji život* u sklopu projektne nastave, *Hrvatski*, IX, 2, Zagreb, 9-49.
- Rakovac, Milan (1980). Fulvio Tomizza, u: Fulvio Tomizza, *Bolji život*. Čakavski sabor et al., Pula-Rijeka, 7-16.
- Tomizza, Fulvio (1960). *Materada*, Mondadori, Milano.
- Tomizza, Fulvio (1963). *La ragazza di Petrovia*, Mondadori, Milano.
- Tomizza, Fulvio (1965). *La quinta stagione*, Mondadori, Milano.
- Tomizza, Fulvio (1966). *Il bosco di acacie*, All'insegna del Pesce d'oro, Milano.
- Tomizza, Fulvio (1977). *La miglior vita*, Mondadori, Milano.
- Tomizza, Fulvio (1996). *La miglior vita*, Mondadori, Milano.
- Tomizza, Fulvio (1980). *Bolji život*, (prev. Milan Rakovac), Čakavski sabor et al., Pula-Rijeka.
- Tomizza, Fulvio (1992). *Destino di frontiera. Dialogo con Riccardo Ferrante*, Marietti, Genova.
- Tomizza, Fulvio (1995). Uno scrittore tra due dialetti di matrice linguistica diversa, u: *Alle spalle di Trieste*, Bompiani, Milano, 183-194.
- Tomizza, Fulvio (2009). Per me scrivere è come fare l'amore, u: Fulvio Tomizza. *Destino di frontiera*, Guagnini et al. (ur.), Comune di Trieste, Trieste.
- Varelija, Zlatan (2022). Zaboravljeni dan bujskog školstva – 76 godina hrvatske gimnazije. Dostupno na: <https://tiramola-media.info/vijest/zaboravljeni-dan-bujskog-skolstva-76-godina-hrvatske-gimnazije/4122> (pristupljeno 20. 6. 2025.).
- Z. R. [Zorić, Mate] (1980). Nota, (prev. Sanja Roić), u: *Bolji život*, Čakavski sabor et al., Pula-Rijeka, 281.

SUMMARY**A BETTER LIFE / LA MIGLIOR VITA: A CLASSIC OF
MULTICULTURAL ISTRIA**

In the novel *La miglior vita* Fulvio Tomizza writes a sentence uttered by a literary character, the son of a sacristan and a sacristan himself, in the imaginary Istrian village of Radovani. It expresses the idea that with each person's departure, a world also vanishes, the ancient world of the Istrian rural microcosm with its symbols: the olive tree, the vine, the red earth. This novel belongs to both Italian and Croatian literature, which would otherwise be almost impossible. This is confirmed by the well-argued proposal of the methodologist from Pula Marko Ljubešić (Ljubešić 2011) to include the Croatian translation of *La miglior vita*, *Bolji život*, in the teaching of indigenous Istrian literature, because in a correlational interdisciplinary system it includes both the Croatian and Italian languages, history, geography, ethics and sociology, and I would add, even ethnology and anthropology.

Keywords: Fulvio Tomizza, *La miglior vita* / *Bolji život*, classic, Marko Ljubešić, Istrian Autochthonous Literature.